

JOANNA KUMOR-MIELNIK* – LUBLIN

ZARYS PROBLEMATYKI BUDOWNICTWA I STRAT WOJENNYCH W KOŚCIOŁACH PARAFIALNYCH DIECEZJI LUBELSKIEJ PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Kwestia budowy i odbudowy kościołów i budynków parafialnych stała się po I wojnie światowej jedną z kluczowych zarówno dla struktur kościelnych, jak i dla niepodległego państwa polskiego. Prace nad ujednoczeniem oraz zmodernizowaniem prawa budowlanego w Polsce trwały blisko dziesięć lat. Do tego czasu na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego, obowiązywały normy prawne z 1917 r., wydane przez niemieckiego generał-gubernatora, jak również przestarzałe dziewiętnastowieczne przepisy budowlane. Część z nich stopniowo uchylano¹. Sformułowanie całkowicie nowych, dostosowanych do nowej sytuacji politycznej przepisów w zakresie budownictwa wymagało wielu kompromisów i konfrontacji, pogodzenia interesów i oczekiwań hierarchów z tym co miały do zaproponowania władze państwowe. Wypracowywanie wspólnych, godzących interesy obu stron, rozwiązań dokonywało się etapami, kończącymi się nowymi regulacjami prawnymi, ogłaszanymi w postaci ustaw i rozporządzeń. Mając na uwadze wielkość szkód materialnych, jakie wyrządziła I wojna światowa, w pierwszej kolejności sformułowano przepisy dotyczące odbudowy zniszczeń powojennych, jakim uległy między innymi kościoły i budynki parafialne. Pierwszym aktem prawnym w tej sprawie była *Ustawa sejmowa z dnia 28 lutego 1919 r. w sprawie zaopatrzenia ludności w drzewo budulcowe i opałowe*². Obowiązywała ona do dnia 25 lutego 1932 r., kiedy to została uchylona³. Według późniejszego rozporządzenia do tejże ustawy wydanego 3 lutego 1920 r., pierwszeństwo w przydziale drewna budulcowego w celu odbudowy zniszczonych budynków miało przysługiwać gospodarstwom drobnym, szkołom, kościołom i budynkom użyteczności publicz-

* Joanna Kumor-Mielnik – dr historii, adiunkt w Ośrodku Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, e-mail: kumorj@kul.lublin.pl

¹ Cz. Krawczak, *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*, Poznań 1975, s. 118; J. Żywicki, *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, Lublin 1998, s. 31.

² Dziennik Praw 1919, Poz. 229, Nr 20, s. 374; Krawczak, *Prawo budowlane*, s. 117.

³ Dziennik Ustaw 1932, Poz. 232, Nr 26, s. 416.

nej⁴. Wysokość i rodzaj pomocy finansowej państwa na cele odbudowy tychże budynków została określona na mocy *Ustawy z dnia 18 lipca 1919 r. o pomocy państwowej na odbudowę gospodarstw, zniszczonych lub uszkodzonych skutkiem wojny*. Artykuł 4. niniejszej ustawy stanowił, iż pomocą państwową w zakresie odbudowy zniszczonych budynków objęte zostaną również kościoły, a ponadto, między innymi kościołom pomoc ta będzie udzielana w pierwszej kolejności. Kolejne artykuły określały formę i wysokość pomocy finansowej, która miała być udzielana częściowo w postaci bezwrotnej zapomogi pieniężnej do wysokości 20 000 marek (w przypadku nieruchomości domowych do dwóch tysięcy marek), a częściowo w formie pożyczki bezprocentowej, przez pierwszych pięć lat (artykuły: 7, 8, 9, 10)⁵. Dnia 15 lipca 1920 r. ogłoszona została kolejna ustawa, która rozszerzyła tekst artykułu 8. ustawy z 18 lipca 1919 r. W nowym zapisie tegoż artykułu wysokość zapomogi pieniężnej określona została w procentach i w rezultacie miała ona wynosić 50% oszacowanych strat wojennych, a do czasu przeszacowania i ustalenia kursu waluty, zapomoga miała wynosić 50% rzeczywistych kosztów odbudowy⁶. Ustawy te uchyliła kolejna wydana 6 maja 1924 r. o pomocy państwowej na odbudowę budynków zniszczonych lub uszkodzonych wskutek działań wojennych. Zgodnie z artykułem 4. i 5. tejże ustawy, starający się o pożyczkę winien do podania dołączyć kosztorys, względnie wykaz szkód oszacowany w złotych bądź w markach polskich, przy czym marki polskie miały być przeliczane na złote według stosunku, który zostanie ustalony w rozporządzeniu Ministra Robót Publicznych, wydanym w porozumieniu z Ministrem Skarbu. Ponadto w artykule 8. niniejszej ustawy zapisano, że po wykonaniu prac związanych z odbudową pożyczka może zostać w części lub w całości umorzona⁷. Nieznaczne zmiany w zakresie zasad umarzania pożyczek budowlanych wprowadziły dwa kolejne akty prawne: pierwszy z 18 lutego 1932 r.⁸ oraz drugi z 18 marca 1933 r.⁹

Sprawa pomocy państwa w odbudowie zniszczonych świątyń i budynków kościelnych została mocno zaakcentowana przez bpa Adolfa Szelażka już na w początkach 1919 r., jak również podczas dyskusji nad projektem konkordatu z 1925 r. Bp Szelażek będąc szefem Wydziału Wyznania Katolickiego w Departamencie Wyznań Religijnych, w piśmie z 1919 r. zwrócił się do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [MWRiOP] z prośbą o wsparcie finansowe dla zrujnowanych świątyń katolickich położonych w diecezjach byłego Królestwa Polskiego. Zwracał uwagę na skalę zniszczeń, pisząc: „Pożoga wojenna zostawiła swe ślady przede wszystkim na świątyniach katolickich. Strony wojujące niszczyły te budowle pod pozorem usuwania oparcia dla przeciwnika w działaniach wojennych. Szczególnie wojska moskiewskie względami militarnymi pokrywały barbarzyńską w rzeczy samej chęć burzenia tych filarów życia narodo-

⁴ Dziennik Ustaw 1920, Poz. 76, Nr 14, s. 171; Krawczak, *Prawo budowlane*, s. 117.

⁵ Dziennik Praw 1919, Poz. 368, Nr 63, s. 650-652.

⁶ Dziennik Ustaw 1920, Poz. 405, Nr 62.

⁷ Dziennik Ustaw 1924, Poz. 492, Nr 49, s. 724-726.

⁸ Dziennik Ustaw 1932, Poz. 131, Nr 19, s. 299.

⁹ Dziennik Ustaw 1933, Poz. 206, Nr 25, s. 549-550.

wego. Cofające się z Polski armie rosyjskie rujnowały kościoły katolickie... Zebrane przez Departament Wyznań wykazy szkód wojennych w zakresie budynków kościelnych przedstawiają sumę przeszło sześciu i pół miliona rubli. Znaczną część tej sumy stanowią świątynie... Ludność katolicka znajduje się z tego powodu w niezmiernie trudnym położeniu co do zaspokajania swoich potrzeb religijnych. Na znacznych obszarach Polski wojna obróciła w perzynę liczne siedziby ludzkie. [...] Wierni jednak, dla których obowiązki religijne w szeregu zadań duchowych stoją na miejscu naczelnym, zwracają się do władz diecezjalnych z usilnymi prośbami o wyszukanie środków pomocy w tej sprawie. Oczywiście, w obecnych warunkach niepodobna myśleć o stosowaniu określonego przez prawo rozkładu na parafian kosztów odbudowy zrujnowanych świątyń. [...] Potrzebę szybkiej odbudowy świątyń wywołują także względy kultury narodowej. Niektóre spośród zburzonych lub bardzo uszkodzonych świątyń stanowiły dorobek cywilizacyjny naszej przeszłości; były to wybitne dzieła sztuki plastycznej, – pomniki architektoniczne pierwszorzędного znaczenia. [...] Trzeba uwzględnić również tę okoliczność, że poważna część zrujnowanych podczas wojny świątyń zawdzięcza istnienie swoje ofiarności ludu wiejskiego. W wieku dziewiętnastym sam lud prawie wyłącznie budował nasze kościoły. [...] Odbudowa świątyń katolickich przedstawia obszernie pole pracy. [...]”¹⁰.

Spośród wszystkich diecezji znajdujących się w granicach byłego Królestwa Polskiego, największe straty w kościołach, poniosła obok archidiecezji warszawskiej, diecezja lubelska (wraz z przyłączoną do niej w 1867 r. diecezją janowską czyli podlaską, reaktywowaną w 1918 r.), w dalszej kolejności diecezja sandomierska, płocka, kielecka, sejneńska oraz kujawsko-kaliska.

Straty w kościołach poniesione przez poszczególne diecezje byłego Królestwa Polskiego, oszacowane w 1918 r. i wykazane w rublach, przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Powojenne straty w kościołach, według diecezji byłego Królestwa Polskiego, oszacowane w rublach w 1918 r./
Table 1. Postwar losses in churches in the dioceses of the former Kingdom of Poland, estimated in rubles in 1918.

Diecezja augustowska czyli sejneńska	562.730
Diecezja kielecka	625.043
Diecezja kujawsko-kaliska	135.160
Diecezja lubelska	1.076.116
Diecezja płocka	860.780
Diecezja sandomierska	1.004.620
Archidiecezja warszawska	1.085.734
Ogólna suma strat w rublach	5.350.183
Ogólna suma strat po przeliczeniu rubli na marki	50.289.345

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 692, nr mikrofilmu B 9686, k. 21.

¹⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 692, k. 15-18, nr mikrofilmu B 9686

Wysokość dotacji państwowych na odbudowę zniszczonych świątyń i budynków kościelnych określona została w *Aneksie A* do artykułu XXIV konkordatu z 10 lutego 1925 r. Spośród wymienionych w *Aneksie A* świadczeń państwa na rzecz Kościoła, znalazł się również roczny fundusz budowlany, na który państwo zobowiązało się przeznaczać ponad jeden milion złotych. Kwota ta, w przypadku dewaluacji złotego miała być przeliczana według ówczesnej wartości pieniądza, aby Kościół nie był narażony na straty. Dotacje z funduszu budowlanego miały być przyznawane poszczególnym diecezjom¹¹. Jak wynika z ustaw i rozporządzeń państwowych, wydanych w pierwszym dziesięcioleciu po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, wszelkie działania podejmowane zarówno przez państwo, jak i Kościół w sferze budownictwa sakralnego, ukierunkowane były przede wszystkim na odbudowę zniszczonych świątyń i innych budynków kościelnych. Dlatego też liczba nowo wybudowanych świątyń w diecezji lubelskiej w okresie międzywojennym nie była imponująca. W latach 1918-1930 wybudowano w diecezji lubelskiej 16 kościołów parafialnych w miejscowościach: Abramów, Chmiel, Dzwola, Gościeradów, Klementowice, Kłodnica, Kraczewice, Krynice, Leszkowice, Orłów Murowany, Podhorce, Puszcza Solska (obecnie Biłgoraj), Suchowola Radzyńska, Trzeszczany, Wierzchowiska, Wola Gałęzowska i jeden filialny w Białej Ordynackiej. Budowy czterech spośród 16 świątyń zainicjowane zostały jeszcze przed wybuchem I wojny światowej. Były to kościoły w Gościeradowie, Klementowicach, Orłowie Murowanym oraz w Trzeszczanach. Aż w przypadku połowy kościołów parafialnych wzniesionych w latach 1918-1930, materiałem budowlanym było drewno. Drewniane kościoły powstały w Abramowie, Białej Ordynackiej, Kłodnicy, Kraczewicach, Krynicach, Leszkowicach, Wierzchowiskach oraz Woli Gałęzowskiej; pozostałe kościoły były murowane. Pod koniec lat dwudziestych zapoczątkowano budowę kościołów: w Lublinie pw. św. Michała Archanioła, w Gilowie, Polichnie, Staroście i Zagłobie¹². Prace budowlane ukończono w następnym dziesięcioleciu. Stosunkowo duża liczba nowo wybudowanych w tym okresie kościołów drewnianych nie jest zaskakująca, bowiem wobec powojennej drożyzny materiałów budowlanych wykorzystywano w budownictwie sakralnym najtańszy budulec, jakim było drewno. Ponadto przepisy prawa budowlanego nie były aż tak bardzo restrykcyjne w stosunku do budynków wznoszonych z materiałów łatwopalnych.

¹¹ S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 234-239; J. Wisłocki, *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawnopolityczne*, Poznań 1977, s. 99.

¹² Informacje o kościołach zebrane i usystematyzowane w oparciu o następujące schematyzmy (archi)diecezji lubelskiej: *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Lublinensis et Janoviensis seu Podlachiensis pro Anno Domini 1918*; *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1919*; *Catalogus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1920*; *Catalogus Ecclesiarum et Cleri Dioecesis Lublinensis pro Anno Domini [1921-1929]*; *Katalog Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Lubelskiej na rok [1930-1934]*; *Spis Kościołów i Duchowieństwa Diecezji Lubelskiej [1935-1966]*; *Diecezja Lubelska. Informator historyczny i administracyjny*, oprac. M.T. Zahajkiewicz, Lublin 1985; *Archidiecezja lubelska. Historia i administracja*, red. M.T. Zahajkiewicz, Lublin 2000.

Jak już pisaliśmy, od roku 1918 budownictwo sakralne podlegało zarówno przepisom prawa państwowego, jak i rozporządzeniom wewnętrznym zawartym w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. Zgodnie z nim wydanie zezwolenia na budowę nowej świątyni znajdowało się w kompetencji władzy duchownej. Ponadto w kwestii budownictwa drewnianego sformułowano przepis zakazujący konsekrowania obiektów drewnianych, zezwalając jedynie na ich poświęcenie, w ten sposób nadając kościołom drewnianym charakter tymczasowy. Oczekiwano, że kościoły drewniane zostaną z upływem czasu zastąpione świątyniami trwałymi – murowanymi¹³. W miejscowościach gdzie kościoły drewniane zastępowano z czasem nowymi – murowanymi, dotychczasową drewnianą świątynię przekazywano lub sprzedawano do parafii niemającej własnego domu modlitwy. Tak stało się w przypadku drewnianego kościoła parafialnego w Siedliszczu, który w 1920 r. został zakupiony do Kawęczyna, natomiast parafii w Siedliszczu przekazano murowaną cerkiew poprawosławną, rekonyliowaną na świątynię rzymskokatolicką. Przeniesieniu uległ także drewniany kościół w Pawłowie, który po wzniesieniu tam nowego murowanego, został translokowany w 1912 r. do parafii pw. Michała Archanioła w Lublinie, gdzie funkcjonował do czasu wybudowania murowanego kościoła, który wzniesiono w latach 1927-1938. W dalszej kolejności drewniany kościół z Pawłowa został przeniesiony do parafii w Kazimierzówce, służąc wiernym do początku lat 90. XX w., kiedy to zastąpiono go nową murowaną świątynią. Nieco krótszą drogę przemierzyły drewniane kościoły z Dorohuska oraz z Zemborzyc. Pierwszy z nich w 1922 r. zakupiła parafia Ruda Huta, użytkując go do czasu wzniesienia w latach 1953-1960 własnego murowanego kościoła. Z kolei świątynia parafialna z Zemborzyc, gdzie w latach 1906-1907 wymurowano nowy kościół, przeniesiona została w 1918 r. do Motycza, funkcjonując w tamtejszej parafii do roku 1994, kiedy to uległa spaleni. Na jej miejsce w latach 1994-1996 wzniesiono nowy, murowany kościół. Z kolei do czasu wybudowania kościoła parafialnego w Godziszowie, co nastąpiło w latach 1934-1937, funkcję kościoła parafialnego pełniła tam drewniana kaplica, zakupiona w 1928 r. w Dzwoli. Również parafia Książomierz, do chwili wzniesienia w latach 1996-1998, nowego murowanego kościoła, użytkowała drewniany kościółek przeniesiony w 1783 r. z Chodla. Częściowo także i parafia Krynice przejęła kościół z Horyszowa Polskiego, gdzie w związku z rewindykacją murowanej cerkwi, wzniesiony przez mieszkańców Horyszowa w latach 1918-1920 (lecz jeszcze nie ukończony) drewniany kościółek, został w 1920 r. przeniesiony do Krynicy.

W sprawie kościołów zabytkowych, wspomniany już konkordat z 1925 r., w artykule XIV nakazywał utworzenie w każdej diecezji komisji artystyczno-budowlanych, składających się z przedstawicieli administracji państwowej i kościelnej, a ponadto podkreślał, że: „Żadna budowa, przemiana lub restauracja kościołów i kaplic nie będzie dokonywana inaczej, jak tylko zgodnie z technicznymi i artystycznymi przepisami ustaw, dotyczących budowy gmachów i konserwacji zabytków”¹⁴.

¹³ G. Ruszczyk, *Drewniane kościoły w Polsce 1918-1939. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa 2001, s. 104.

¹⁴ *Konkordaty pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską z 1925 i 1993 roku. Katalog dokumentów*, oprac. J. Staszko, Kraków 2006, s. 18; „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 7(1925) Nr 6, s.

Charakteryzując ruch budowy kościołów parafialnych w latach 1918-1930, możemy powiedzieć, że w stosunku do pierwszego dziesięciolecia XX w. był on znacznie mniej dynamiczny. Przyczyną takiego stanu należy szukać w rewindykacjach cerkwi pounickich i poprawosławnych rekonceyliowanych na kościoły rzymskokatolickie oraz w ukierunkowaniu wszelkich działań na odbudowę zniszczeń powojennych. W pierwszym przypadku, przejmowanie cerkwi przez łacinników, uzupełniało niedobór kościołów parafialnych we wschodnich i południowo-wschodnich dekanatach diecezji lubelskiej. W drugim zaś przypadku, bilans strat powojennych wymagał skoncentrowania sił i nakładów finansowych głównie na pracach związanych z odbudową i remontami zarówno kościołów, jak i budynków przykościelnych. Według wykazu wszelkiego rodzaju zniszczeń i uszkodzeń, których świątynie doznały podczas I wojny światowej, ponad połowa z nich wymagała prac remontowych, zaś 8 świątyń, w tym 4 drewniane i 4 murowane zostało spalonych. Wśród nich znalazły się: drewniany kościół w Białej przynależnej do parafii Janów Lubelski, także drewniany kościół w Chodywańcach. Spalona została też drewniana świątynia w Sitańcu, zaś wzniesiony tam w latach 1907-1913 kościół murowany został uszkodzony. Ten sam los spotkał dwa kościoły w Garbowie, z których jeden drewniany został strawiony przez pożar, zaś murowany z lat 1907-1911 został uszkodzony. Z kolei w Fajslawicach spłonął murowany kościół parafialny, odbudowany w okresie powojennym. Również po wojnie przystąpiono do odbudowy zniszczonego przez pożar murowanego kościoła w Rybitwach, z którego ocalały uszkodzone pociskami ściany. W przynależnym do parafii Rybitwy Józefowie nad Wisłą spaleniemu uległ murowany kościół, zaś w Niedrzwicy Kościelnej murowany kościół parafialny najpierw został zbombardowany, a następnie spłonął. Zniszczona została także tamtejsza dzwonnica oraz parkan przykościelny.

W powojennym wykazie strat i zniszczeń uwzględniona została liczba dzwonnów zarekwirowanych głównie przez wojska rosyjskie. Na 162 kościoły zamieszczone w tymże wykazie, dla 144 posiadamy informację o dzwonach. Wśród 144 kościołów, aż 136 utraciło dzwony, bądź to na skutek ich rekwizycji, bądź też z powodu pożaru kościoła w którym spłonęły. W 17 kościołach dzwonnów nie skonfiskowano, zaś w parafii Boiska dzwony zostały wcześniej schowane, co zapobiegło ich grabieży. Liczba utraconych w latach 1914-1915 przez poszczególne parafie i kościoły dzwonnów wyniosła 394 i 11 sygnaturek. W przypadku 4 parafii mamy tylko informację o rekwizycji dzwonnów, natomiast nie mamy podanej ich liczby. Prawdopodobnie w latach 1914 i 1915 kościoły diecezji lubelskiej utraciły około 400 dzwonnów i 11 sygnaturek. Dla porównania archidiecezja warszawska w okresie II wojny światowej utraciła około 115 dzwonnów¹⁵. Zamieszczona poniżej tabela nr 2 zawiera wykaz kościołów wraz z liczbą utraconych przez nie dzwonnów.

167-168 (Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzplಿತą Polską); Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku*, s. 128; Ruszczyk, *Drewniane kościoły w Polsce 1918-1939*, s. 104-105.

¹⁵ S. Banach, *Archidiecezja Warszawska w latach 1939-1945. Zniszczenia obiektów sakralnych*, Dalków 2001, s. 132-135.

**Tabela 2. Dzwony skonfiskowane w diecezji lubelskiej podczas I wojny światowej/
Table 2. Bells confiscated in the Diocese of Lublin during World War I**

Kościół/ church	Dekanat w 1919 r./ deanery in 1919	Liczba utraconych dzwonów/ the number of lost bells
Potok Górny	biłgorajski	1 dzwon
Krzyszów	biłgorajski	1 dzwon
Lublin kościół św. Stanisława BM	lubelski	1 dzwon
Lublin św. Pawła	lubelski	1 dzwon
Józefów nad Wisłą	opolski	1 dzwon
Susiec	tomaszowski	1 dzwon
Czernięcin	turobiński	1 dzwon
Kielczewice	bełżycki	2 dzwony
Wojciechów	bełżycki	2 dzwony
Niedrzwica	bełżycki	2 dzwony
Puszcza Solska	biłgorajski	2 dzwony
Dorohusk	chełmski	2 dzwony
Pawłów	chełmski	2 dzwony
Horodło	hrubieszowski	2 dzwony
Boża Wola	janowski	2 dzwony
Wilkołaz	kraśnicki	2 dzwony
Bochatnica	kurowski	2 dzwony
Czerniejów	lubelski	2 dzwony
Karczmiska	opolski	2 dzwony
Prawno	opolski	2 dzwony
Kluczkowice	opolski	2 dzwony
Zwierzyniec	szczebrzeszyński	2 dzwony
Józefów Biłgorajski	tarnogrodzki	2 dzwony
Łukowa	tarnogrodzki	2 dzwony
Tarnogród	tarnogrodzki	2 dzwony
Chłaniów	turobiński	2 dzwony
Płonka	turobiński	2 dzwony
Nielisz	szczebrzeszyński	2 dzwony
Niemce	łęczyński	2 dzwony + sygnaturka
Goraj	szczebrzeszyński	2 dzwony + sygnaturka
Rybitwy	opolski	2 dzwony spalone
Krężnica Jara	bełżycki	3 dzwony
Matczyn	bełżycki	3 dzwony
Biskupice	biskupicki	3 dzwony
Piaski Wielkie	biskupicki	3 dzwony
Świerże	chełmski	3 dzwony
Czulczyce	chełmski	3 dzwony
Siedliszcze	chełmski	3 dzwony
Uchanie	hrubieszowski	3 dzwony

Kryłów	hrubieszowski	3 dzwony
Hrubieszów	hrubieszowski	3 dzwony
Trzeszczany	hrubieszowski	3 dzwony
Gorzków	krasnostawski	3 dzwony
Tarnogóra	krasnostawski	3 dzwony
Częstoborowice	krasnostawski	3 dzwony
Zakrzówek	kraśnicki	3 dzwony
Markuszów	kurowski	3 dzwony
Wąwolnica	kurowski	3 dzwony
Garbów	kurowski	3 dzwony
Firlej	lubartowski	3 dzwony
Michów	lubartowski	3 dzwony
Lublin Kalinowszczyzna św. Agnieszki	lubelski	3 dzwony
Abramowice	lubelski	3 dzwony
Łuszczów	łęczyński	3 dzwony
Puchaczów	łęczyński	3 dzwony
Łęczna	łęczyński	3 dzwony
Wilków	opolski	3 dzwony
Końskowola	puławski	3 dzwony
Włostowice	puławski	3 dzwony
Mokrelipie	szczebrzeszyński	3 dzwony
Radzięcín	szczebrzeszyński	3 dzwony
Szczebrzeszyn	szczebrzeszyński	3 dzwony
Frampol	szczebrzeszyński	3 dzwony
Górecko	tarnogrodzki	3 dzwony
Gródek	tomaszowski	3 dzwony
Rachanie	tomaszowski	3 dzwony
Chodywańce	tomaszowski	3 dzwony
Targowisko	turobiński	3 dzwony
Żółkiewka	turobiński	3 dzwony
Łaszczów	tyszowiecki	3 dzwony
Boby	zaklikowski	3 dzwony
Wysokie	turobiński	3 dzwony
Chodel	bełzycki	3 dzwony + sygnaturka
Biłgoraj	biłgorajski	3 dzwony + sygnaturka
Huta Krzeszowska	biłgorajski	3 dzwony + sygnaturka
Surhów	krasnostawski	3 dzwony + sygnaturka
Dys	lubelski	3 dzwony + sygnaturka
Janów Lubelski	janowski	3 dzwony spalone
Bychawka	bełzycki	4 dzwony
Ratoszyn	bełzycki	4 dzwony
Milejów	biskupicki	4 dzwony
Chełm	chełmski	4 dzwony
Olchowiec	chełmski	4 dzwony

Wojśławice	chełmski	4 dzwony
Moniatycze	hrubieszowski	4 dzwony
Batorz	janowski	4 dzwony
Siennica Różana	krasnostawski	4 dzwony
Urzędów	kraśnicki	4 dzwony
Kurów	kurowski	4 dzwony
Czemierniki	lubartowski	4 dzwony
Lublin Katedra	lubelski	4 dzwony
Lublin Czwartek św. Mikołaj	lubelski	4 dzwony
Piotrawin	opolski	4 dzwony
Kazimierz	puławski	4 dzwony
Tereszpol	szczebrzeszyński	4 dzwony
Księżpol	tarnogrodzki	4 dzwony
Rzeplin	tyszowiecki	4 dzwony
Tyszowce	tyszowiecki	4 dzwony
Nabród	tyszowiecki	4 dzwony
Dub	tyszowiecki	4 dzwony
Zaklików	zaklikowski	4 dzwony
Kosobudy	zamojski	4 dzwony
Skierbieszów	zamojski	4 dzwony
Lipsko	zamojski	4 dzwony
Stary Zamość	zamojski	4 dzwony
Turobin	turobiński	4 dzwony + 2 sygnaturki
Opole	opolski	4 dzwony i 2 dzwony zegarowe
Fajśławice	biskupicki	5 dzwonów
Łopiennik	krasnostawski	5 dzwonów
Krasnystaw	krasnostawski	5 dzwonów
Kamionka	lubartowski	5 dzwonów
Lubartów	lubartowski	5 dzwonów
Majdan Sopocki	tarnogrodzki	5 dzwonów
Różaniec	tarnogrodzki	5 dzwonów
Luchów Górny	tarnogrodzki	5 dzwonów
Tomaszów Lubelski	tomaszowski	5 dzwonów
Wożuczyn	tyszowiecki	5 dzwonów
Łabunie	zamojski	5 dzwonów
Oszczów	hrubieszowski	5 dzwonów + sygnaturka
Grabowiec	hrubieszowski	6 dzwonów
Krasnobród	zamojski	6 dzwonów
Biszczka	tarnogrodzki	8 dzwonów
Mełgiew	biskupicki	rekwizycja dzwonów
Konopnica	lubelski	rekwizycja dzwonów
Łańcuchów	łęczyński	rekwizycja dzwonów
Puławy	puławski	rekwizycja dzwonów
Sitaniec	zamojski	sygnaturka spalona

Źródło: Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, *Wykaz strat wojennych 1919-1922*, sygn. Rep 61 XXI 1.

Najwięcej dzwonów, bo 8 utracił kościół w Biszczy w dekanacie tarnogrodzkim. Po 6 dzwonów utraciły kościoły w: Grabowcu w dekanacie hrubieszowskim, w Krasnobrodzie w dekanacie zamojskim oraz w Opolu Lubelskim w dekanacie opolskim. Po 5 dzwonów zostało skonfiskowanych z 12 kościołów, po 4 dzwony utraciło 28 kościołów, zaś po 3 dzwony zarekwirowano z 47 kościołów. Z 24 kościołów zagrabiono po 2 dzwony, zaś z 7 po 1 dzwone. W skali dekanatów najwięcej strat w dzwonach poniósł dekanat tarnogrodzki, następnie hrubieszowski, zamojski, krasnostawski, chełmski, tyszowiecki, bełżycki, a w dalszej kolejności: opolski, szczebrzeszyński, lubelski i lubartowski¹⁶. Dane dla każdego dekanatu przedstawia tabela nr 3.

Tabela 3. Liczba zarekwirowanych podczas I wojny światowej dzwonów w dekanatach diecezji lubelskiej/
Table 3. The number of bells requisitioned during World War I in deaneries of the Diocese of Lublin.

Dekanat w 1919 r./ deanery in 1919	Liczba dzwonów/ the number of bells	Liczba sygnaturek/ the number of little bells
tarnogrodzki	36	
hrubieszowski	29	1
zamojski	27	1
krasnostawski	26	1
chełmski	25	
tyszowiecki	24	
bełżycki	23	1
opolski	22	
szczebrzeszyński	22	1
lubelski	powyżej 21	1
lubartowski	20	
turobiński	18	2
biskupicki	powyżej 15	
kurowski	15	
tomaszowski	15	
łęczyński	powyżej 11	1
biłgorajski	10	2
puławski	powyżej 10	
janowski	9	
kraśnicki	9	
zaklikowski	7	
Ogółem	powyżej 394	11

Źródło: AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, *Wykaz strat wojennych 1919-1922*, sygn. Rep 61 XXI 1.

Proces powojennej odbudowy zniszczonych, bądź uszkodzonych obiektów sakralnych i budynków kościelnych dokonywał się co najmniej przez dwa dzie-

¹⁶ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, *Wykaz strat wojennych 1919-1922*, sygn. Rep 61 XXI 1.

sięciolecia. Jak wykazują zestawienia statystyczne skoncentrowano się w nim głównie na remontach oraz na odbudowie świątyń i budynków kościelnych. Dane do których będziemy się poniżej odwoływać, zebrane zostały w grudniu 1928 r. na polecenie MWRiOP, z przeznaczeniem na Powszechną Krajową Wystawę w Poznaniu. W aktach figurują one pod tytułem *Statystyka robót, wykonanych w zakresie budownictwa kościelnego za czas od 1 I 1919 do 1 I 1929*¹⁷. Podzielone zostały na trzy grupy: pierwsza to liczba nowo wzniesionych budynków z podziałem na świątynie i inne budynki parafialne, druga to liczba budynków odbudowanych i ostatnia to liczba budynków odremontowanych. Dwie ostatnie także podzielono na świątynie i inne budynki parafialne. Interesują nas głównie świątynie, jednakże dla porównania oraz wykazania proporcji pomiędzy budownictwem sakralnym, a kościelnym postanowiliśmy w tym wypadku uwzględnić także i budynki parafialne. W wykazie zaznaczono również udział i wsparcie ze strony państwa dla wszelkiego rodzaju przedsięwzięć remontowo-budowlanych inicjowanych przy parafiach. Jak wynika ze statystyk zaangażowanie rządu w tym zakresie było minimalne i wyniosło 9,6%. Oznacza to, że na 728 inicjatyw związanych z budową, odbudową oraz remontami kościołów i budynków przykościelnych, udział państwa zaznaczył się tylko w 70 przypadkach. Szczegółowe dane zawarte są w poniższych tabelach nr 4, 5 i 6.

Tabela 4. Szczegółowa statystyka robót, wykonanych w zakresie budownictwa kościelnego na obszarze diecezji lubelskiej w latach 1919-1928/

Table 4: Detailed statistics of work made in church construction in the Diocese of Lublin in the years 1919-1928

Dekanat/ Lata deanery/ years	Liczba budynków nowo wybudowanych/ the num- ber of new buildings				Liczba budynków odbu- dowanych/ the number of rebuilt buildings				Liczba budynków odre- montowanych/ the num- ber of renovated buildings				Ogół- lem/ total
	Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		
	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	
lubelski													
1919	1		1										2
1920													0
1921											1		1
1922													0
1923											1		1

¹⁷ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Dane statystyczne o budownictwie kościelnym zbierane przez MWRiOP na Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu 1928-1929, sygn. Rep 61 VI 8.

1924								1				1
1925									1			1
1926								1		2		3
1927												0
1928			1							2		3
bełzycki												0
1919					1					1		2
1920								1				1
1921												0
1922								1			3	4
1923										3		3
1924			1					1		2		4
1925			1									1
1926										2		2
1927								1				1
1928												0
biłgorajski												0
1919										1		1
1920								1				1
1921								1				1
1922								3				3
1923								1		2		3
1924								1		3		4
1925								2				2
1926	1		4					3		3		11
1927			4					7		6		17
1928								3		1		4
bychawski												0
1919						1		1				2
1920												0
1921												0
1922												0
1923												0
1924								1				1
1925			2							1		3
1926								1				1
1927								1				1

1928			4					1				5
chelmski												0
1919						1		1				2
1920								1		2		3
1921				1				1			2	4
1922				2				2		3		7
1923									2		3	5
1924	1		2	3		1	2		1			10
1925							2					2
1926			5				2		2	2		11
1927			2					2				4
1928			2			1	1	2		4		10
hrubie- szowski												0
1919								1		1		2
1920								4		4		8
1921		1	1	1				1		2	1	7
1922			3					1		3		7
1923	1	1		2				4		6	2	16
1924	2							3		3		8
1925			2					1		4		7
1926								1		3		4
1927								2		5		7
1928										2		2
janowski lubelski												0
1919			4					3				7
1920												0
1921												0
1922	1									3		4
1923												0
1924												0
1925			3							1		4
1926		1	4							2		7
1927	1		1							1		3
1928	2		5					1		2		10
kraśnicki												0
1919								1				1

1923													0
1924	2		9										11
1925	1		9					1					11
1926													0
1927	1		5										6
1928			3					1		3			7
łęczyński													0
1919			5				5				1		11
1920													0
1921													0
1922										2			2
1923								1					1
1924				1				1					2
1925			1					1		1			3
1926								2		1			3
1927			2					1		2			5
1928			2										2
opolski													0
1919													0
1920								3		2		3	8
1921										2			2
1922													0
1923													0
1924			3	2						2			7
1925	1						2						3
1926				1				1					2
1927										2			2
1928													0
piasecki													0
1919													0
1920					1								1
1921	1						2	1					4
1922			4										4
1923			2					1					3
1924													0
1925			2				1			1			4
1926			1					1					2

1919													0
1920			1										1
1921													0
1922								1		1			2
1923													0
1924			1										1
1925			1										1
1926			2										2
1927	1		4							1			6
1928			1				1						2
turobiński													0
1919										1			1
1920													0
1921										4			4
1922					1								1
1923													0
1924			1							1			2
1925			1					1					2
1926								1					1
1927								2		3			5
1928					1			1					2
tyszowiecki													0
1919													0
1920													0
1921								1					1
1922	1		1										2
1923			5							9			14
1924			1					1		4			6
1925								1		11			12
1926			1							5			6
1927			5					1		1			7
1928			1					1		9			11
zaklikowski (nie wyko- nano zad- nych robót)													0
zamojski													0
1919			1					3		2			6

1920	1		2		2				2				7
1921			4		1					1	1		7
1922			3				1		3		1		8
1923			3				2		1		1		7
1924			4				1				1		6
1925			6				1		1		2		10
1926			4				1				3		8
1927			3						1		2		6
1928			1						3		1		5
Ogółem	20	3	218	18	8	2	33	11	148	18	231	18	728

bprz – bez pomocy rządu/ without the assistance of government

pprz – przy pomocy rządu/ with the assistance of government

Źródło: AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, *Dane statystyczne o budownictwie kościelnym zbierane przez MWRiOP na Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu 1928-1929*, sygn. Rep 61 VI 8.

Tabela 5. Zbiorcza statystyka robót, wykonanych w zakresie budownictwa kościelnego w dekanatach diecezji lubelskiej w latach 1919-1928/

Table 5. Summary statistics of work made in church construction in the deaneries of the Diocese of Lublin in the years 1919-1928

Dekanaty/ deanery	Liczba budynków nowo wybudowanych/ the num- ber of new buildings				Liczba budynków odbu- dowanych/ the number of rebuilt buildings				Liczba budynków odre- montowanych/ the num- ber of renovated buildings				Ogół- lem/ total
	Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafial- nych/ the number of parish buildings		
	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	
zamojski	1	0	31	0	3	0	6	0	14	1	14	0	70
hrubieszow- ski	3	2	6	3	0	0	0	0	18	0	33	3	68
krasnostaw- ski	0	0	18	0	0	0	1	3	17	3	21	2	65
tyszowiecki	1	0	14	0	0	0	0	0	5	0	39	0	59
chełmski	1	0	11	6	0	1	8	4	6	5	11	5	58
biłgorajski	1	0	8	0	0	0	0	0	22	0	16	0	47
lubartowski	4	0	32	0	0	0	0	0	2	0	7	0	45
tarnogrodz- ki	0	0	20	5	0	0	2	0	5	3	8	2	45
janowski lubelski	4	1	17	0	0	0	0	0	4	0	9	0	35

szczebrze- szyński	0	0	9	0	1	0	0	0	8	1	14	0	33
łęczyński	0	0	10	1	0	0	5	0	6	0	7	0	29
piasecki	1	0	10	0	1	0	3	0	8	0	4	0	27
opolski	1	0	3	3	0	0	2	3	1	2	6	3	24
puławski	0	0	2	0	1	0	4	0	9	1	5	0	22
bełzycki	0	0	2	0	0	1	0	1	3	0	8	3	18
turobiński	0	0	2	0	2	0	0	0	5	0	9	0	18
tomaszow- ski	1	0	10	0	0	0	1	0	1	0	2	0	15
bychawski	0	0	6	0	0	0	1	0	5	0	1	0	13
kraśnicki	0	0	3	0	0	0	0	0	4	1	5	0	13
lubelski	1	0	2	0	0	0	0	0	2	1	6	0	12
kurowski	1	0	2	0	0	0	0	0	3	0	6	0	12
zaklikowski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem	20	3	218	18	8	2	33	11	148	18	231	18	728

bprz – bez pomocy rządu/ without the assistance of government

pprz – przy pomocy rządu/ with the assistance of government

Źródło: AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, *Dane statystyczne o budownictwie kościelnym zbierane przez MWRIOP na Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu 1928-1929*, sygn. Rep 61 VI 8.

Na podstawie statystyk zawartych w tabeli 4 i 5 możemy powiedzieć, iż na 728 parafialnych inicjatyw budowlanych, zrealizowanych w latach 1919-1928 tylko 23 związane były z budową kościołów. Na 23 nowo wzniesione kościoły, zaledwie 3 uzyskały pomoc rządu. Dziesięciokrotnie więcej, bo aż 236 powstało wówczas innych budynków parafialnych, z czego tylko 18 wybudowanych zostało przy współudziale państwa. Liczba odbudowanych kościołów wyniosła w tym okresie 10, zaś odremontowanych kościołów odnotowano 166. W pierwszym wypadku państwo udzieliło swojego wsparcia 2 świątyniom, natomiast w drugim 11. Znacznie wyższa była liczba odbudowanych oraz wyremontowanych innych budynków kościelnych, która wyniosła odpowiednio 44 i 349.

Najwięcej przedsięwzięć, związanych z budową, odbudową oraz remontem kościołów oraz innych budynków parafialnych podjęto w dekanacie zamojskim, następnie hrubieszowskim, krasnostawskim, tyszowieckim, chełmskim. Z kolei najmniej wykonano ich w dekanatach: kurowskim, lubelskim, kraśnickim, bychawskim, tomaszowskim. Żadnych prac nie podjęto w dekanacie zaklikowskim. Natężenie prac wykonywanych w poszczególnych latach nie było jednakowe i z każdym kolejnym rokiem wykazywało tendencje wzrostowe, co przedstawia nam wykres 1 oraz tabela 6. Najwięcej kościołów – 5 wzniesiono w roku 1924, zaś po 3 świątynie wybudowano w roku 1927 i 1928. W tych dwóch ostatnich latach odnotowano też największą liczbę świątyń odremontowanych.

Jednakże skala inwestycji sakralnych, związanych ściśle z kościołami, w stosunku do pozostałych inicjatyw odnoszących się do budynków parafialnych, była bardzo niska. Udział nowo wzniesionych świątyń, w ogólnej liczbie kościelnych przedsięwzięć remontowo-budowlanych w diecezji lubelskiej wyniósł zaledwie 3,2%. Z kolei udział kościołów odbudowanych nieznacznie przekroczył 1%, zaś

udział świątyń wyremontowanych wyniósł blisko 23%. Ogółem udział wszystkich rodzajów prac wykonywanych przy świątyniach osiągnął wynik 27,3%.

Tabela 6. Statystyka robót, wykonanych w zakresie budownictwa kościelnego na obszarze diecezji lubelskiej od roku 1919 do 1928/

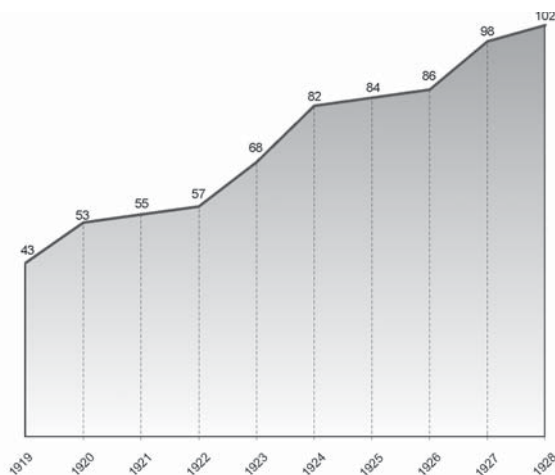
Table 6: Statistics of work made in church construction in the Diocese of Lublin from 1919 until 1928.

Lata/ years	Liczba budynków nowo wybudowanych/ the num- ber of new buildings				Liczba budynków odbudo- wanych/ the number of rebuilt buildings				Liczba budynków odremon- towanych/ the number of renovated buildings				Ogó- łem/ total
	Liczba świą- tyń/ the number of churches		Liczba budynków parafialnych/ the number of parish buildings		Liczba świątyń/ the number of churches		Liczba budynków parafialnych/ the number of parish buildings		Liczba świą- tyń/ the number of churches		Liczba budynków parafialnych/ the number of parish buildings		
	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	bprz	pprz	
1919	1	0	15	0	0	1	7	0	11	0	8	0	43
1920	1	0	13	0	3	0	0	3	10	3	14	6	53
1921	1	1	19	2	1	0	2	2	7	2	15	3	55
1922	2	0	16	2	1	0	1	3	10	2	17	3	57
1923	1	1	12	2	1	0	2	1	15	3	25	5	68
1924	5	0	28	6	0	1	6	0	14	3	19	0	82
1925	2	0	31	0	0	0	7	0	12	1	31	0	84
1926	1	1	25	2	1	0	4	1	17	2	32	0	86
1927	3	0	30	1	0	0	2	0	28	1	33	0	98
1928	3	0	29	3	1	0	2	1	24	1	37	1	102
Ogó- łem	20	3	218	18	8	2	33	11	148	18	231	18	728

bprz – bez pomocy rządu/ without the assistance of government

pprz – przy pomocy rządu/ with the assistance of government

Źródło: AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Dane statystyczne o budownictwie kościelnym zbierane przez MWRiOP na Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu 1928-1929, sygn. Rep 61 VI 8.

Wykres 1. Liczba kościelnych inwestycji remontowo-budowlanych podjętych na obszarze diecezji lubelskiej w latach 1919-1928

Graph 1: The number of church investments in renovation and construction undertaken in the Diocese of Lublin in the years 1919-1928

Przytoczona już liczba 16 kościołów parafialnych wzniesionych w latach 1918-1930 uznana została w naszej ocenie za niewysoką, argumentowaną ukierunkowaniem prac w pierwszej kolejności na odbudowę ze zniszczeń powojennych, nie zaś na wznoszenie nowych świątyń. Ponadto ograniczone do minimum dotacje ze strony państwa na budowę nowych świątyń, przy jednoczesnym zubożeniu społeczeństwa, nastręczały dodatkowych trudności związanych z brakiem funduszy na pokrycie kosztów, jakie niosły ze sobą przedsięwzięcia budowlane.

W latach 1931-1939, mając na uwadze 20 nowo wybudowanych kościołów: 9 drewnianych, 10 murowanych oraz 1 murowano-drewniany, priorytetowym ponownie okazał się być ruch budowy kościołów parafialnych. Wzniesionych w tym okresie 10 murowanych kościołów parafialnych znajdowało się w następujących parafiach: Zagłoba, Polichna, Starościn, Stara Wieś, Godziszów, Suchowola Zamojska, Babin, Brzeźnica Książęca, oraz w 2 parafiach w Lublinie: pw. św. Michała Archaniola oraz pw. Najświętszego Zbawiciela. Świątynie drewniane pobudowano w parafii Gilów, Chrzanów, Tworyczów, Jastków, Aleksandrów, Olbięcin, Kanie, Momoty oraz w Lublinie w parafii pw. Najświętszego Serca Jezusowego. Także w Lublinie powstał kościół murowano-drewniany pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Podobnie jak w poprzednim dziesięcioleciu, na uwagę zasługuje dość wysoka liczba wybudowanych w latach 1931-1939 kościołów drewnianych w stosunku do ilości kościołów murowanych. Oprócz 20 nowych świątyń diecezji lubelskiej, których budowę sfinalizowano w latach 1931-1939, jeszcze przed wybuchem II wojny światowej przystąpiono do budowy 6 kolejnych kościołów parafialnych, z czego tylko jeden był drewniany – w parafii Tuczępy, a pozostałych 5 było murowanych: Annapol, Branew, Matczyn, Tomaszów Lubelski pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, oraz Zamość pw. Krzyża Świętego. Prace budowlane tychże kościołów zakończono dopiero po wojnie.

Zaobserwowany w diecezji lubelskiej pod koniec lat 20. XX w. postęp w budownictwie kościołów parafialnych, nie zdążył się w pełni rozwinąć, ze względu na wybuch II wojny światowej. Ponadto wzrost liczby kościołów drewnianych, odnotowany w latach 1918-1930 oraz w następnym dziesięcioleciu, ma swoje uzasadnienie w stosunkowo łatwej dostępności i niskiej cenie drewnianego budulca w tym okresie. Budownictwo drewnianych świątyń, zaznaczy się również w latach 1950-1960, a swoje przyczyny będzie miało głównie w braku i niedostępności, innego niż drewno materiału budowlanego (podlegającemu od 1953 r. centralnemu rozdzielnictwu).

słowa kluczowe: diecezja lubelska, zniszczenia wojenne, I wojna światowa, kościół, dzwony, budownictwo sakralne

AN OUTLINE OF CONSTRUCTION ISSUES AND WAR LOSSES IN PARISH CHURCHES OF THE DIOCESE OF LUBLIN AFTER | THE FIRST WORLD WAR

Summary

The content of this article is an introduction to a wider spectrum of the issues related to losses of life and material things the Diocese of Lublin suffered after the First World War.

The article focuses on two major issues related firstly to the reconstruction of destroyed parish churches in the Diocese of Lublin in the postwar period and using for this purpose state subsidies and funds from the contributions of the parishioners; and secondly, related to the dynamics and intensity of the construction of new parish churches at that time. The rebuilding of churches and buildings connected with them was a priority in the field of renovation and construction projects after World War I. The matter of less importance was to initiate the construction of new churches, erected mainly at the expense of parishioners, rarely with the use of state subsidies. In the 1930s the movement of building parish churches intensified. It was, however, a short-lived process, interrupted by the outbreak of another war. The dynamic growth in the number of new churches, observed in a relatively short period of time was caused, among other things, by the use of cheaper and more readily available wood, which resulted in the increase in wooden churches in the interwar period. The concise characterization of building regulations in the context of the construction of parish churches in the postwar period, the same as in the case of other issues, requires further research and in-depth analysis.

Keywords: the Diocese of Lublin, war damage, World War I, church, bells, religious buildings

Translated by Aneta Kiper